

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος στην όγδοη έκδοση από τον Δημήτρη Γεώργα	11
Πρόλογος της όγδοης έκδοσης	17
Πρόλογος της πρώτης έκδοσης	25
Εισαγωγή	29
1. Η ελληνική κοινωνία και η αντοχή των οικογενειακών δεσμών	
α. Αστάθεια και σταθερότητα: δύο όψεις του ίδιου νομίσματος	37
β. Από τους οικογενειακούς δεσμούς στα οικογενειακά δεσμά ως την αποδέσμευση	42
2. Ελληνική οικογένεια: αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα	
α. Θεμελιακές ανακατατάξεις στο σκοπό και στη μορφή της οικογένειας	61
β. Παραδοσιακή οικογένεια: προορισμός του ανθρώπου	65
γ. Πυρηνική οικογένεια: η βασιλεία του παιδιού	70
δ. Μορφογένεση: το νέο ζευγάρι και η σχέση του	77
3. Η θέση του παιδιού και τα τρία πρότυπα ζωής	
α. Το παιδί στον παραδοσιακό χώρο: λειτουργικό μέλος της κοινότητας	89
β. Το παιδί στην πυρηνική οικογένεια: ο θρυμματισμός του ονείρου	98
γ. Η ασφαλιστική δικλείδα	113

4. Τα τρία πρόσωπα της Εύας

- α. Αντιφατικές αντιλήψεις,
προσδοκίες και επιδιώξεις 121
- β. Η γυναίκα του παραδοσιακού χώρου:
το χρυσό πάπλωμα 127
- γ. Η γυναίκα στην πυρηνική οικογένεια:
βασίλισσα της φυλακής της 136
- δ. Αναζήτηση καινούριας ταυτότητας 144

5. Άντρας: η φανερή δύναμη
και η κρυμμένη αδυναμία

- α. Άντρας, αυτός ο ξένος 155
- β. Ο μύθος του προνομίου άντρα 157
- γ. Το αδιέξοδο 167

6. Εσωτερική σύγχυση - χαοτική επικοινωνία

- α. Η κλειστή πόρτα 175
- β. Πολυπλοκότητα και
διαπροσωπική επικοινωνία 178
- γ. Η ενδυνάμωση της σχέσης του ζευγαριού
σημείο εκκίνησης 186

Επίλογος 197

Δώδεκα χρόνια μετά

Η ελληνική οικογένεια: αλλαγή σκηνικού 201

Βιβλιογραφία 217

Παραρτήματα

Παράρτημα Α

Αντιφατικά γνωστικά συστήματα αυτοαναφοράς στη
σύγχρονη οικογένεια: Εφαρμογές στην κλινική πράξη 225

Παράρτημα Β

Η σχέση του ζευγαριού: Τάσεις και εξελίξεις στην
Ελλάδα στη δεκαετία του 1990 261

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Το βιβλίο αυτό αφορά τις εξελίξεις και τις τάσεις που παρατηρήθηκαν στις οικογενειακές σχέσεις τα τελευταία είκοσι χρόνια.

Ανάλογα φαινόμενα παρατηρούνται σε όλες τις σύγχρονες κοινωνίες. Για την ελληνική, όμως, οι αναμορφώσεις στο επίπεδο των στενών προσωπικών σχέσεων έχουν ιδιαίτερη σημασία. Οι οικογενειακοί δεσμοί στον τόπο μας έπαιζαν πάντοτε πρωταρχικό ρόλο στη διαμόρφωση κοινωνικών θεσμών και εθνικών επιλογών και αποτέλεσαν βασικό παράγοντα στη διάπλαση του εθνικού μας χαρακτήρα. Για τους Έλληνες ως άτομα και ως κοινωνικό σύνολο οι οικογενειακοί δεσμοί υπήρξαν το σίγουρο, μόνιμο, χειροπιαστό σημείο αναφοράς. Όμως οι κοσμογονικές αλληλεξαρτημένες αλλαγές που παρατηρούνται στον τόπο μας υποσκάπτουν πλέον και τις στενές προσωπικές μας σχέσεις. Είναι βέβαιο ότι αλλάζει ραγδαία ο τρόπος που σκεπτόμαστε και που ενεργούμε ως άτομα, ως μέλη της οικογένειας και άλλων κοινωνικών ομάδων. Η βαθιά κρίση που συγκλονίζει σήμερα την ελληνική οικογένεια είναι το σταυροδρόμι στην πορεία μας για τη δημιουργία της μελλοντικής πρωτογενούς ομάδας, που θα ανταποκρίνεται στις νέες κοινωνικές δομές. Το να κατανοήσουμε από πού ξεκι-

νήσαμε και πού βρισκόμαστε στον ευαίσθητο τομέα των στενών διαπροσωπικών σχέσεων μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία θετικών εξελίξεων.

Η δική μας προσπάθεια να καταλάβουμε πώς αλλάζουν οι αξίες, οι ρόλοι που διέπουν τις οικογενειακές μας σχέσεις και οι τρόποι συναλλαγής ανάμεσα στα μέλη της οικογενειακής ομάδας βασίστηκε σε έρευνες που συνεχίζονται εδώ και μία εικοσαετία.

Συγκεντρώνουμε και μελετάμε υλικό που αφορά το πώς τα άτομα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τις οικογενειακές σχέσεις και παρατηρούμε άμεσα τη συναλλαγή ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Το υλικό μας προέρχεται από διάφορες περιοχές της χώρας, αγροτικές και αστικές, που χαρακτηρίζονται από διαφορετικό τρόπο ζωής και διαφορετικά στάδια κοινωνικοοικονομικής εξέλιξης. Τα δείγματά μας περιλαμβάνουν άτομα διαφόρων ηλικιών και διαφόρων οικογενειακών ρόλων (γονείς, ζευγάρια, παιδιά, δυάδες όπως μητέρα-κόρη, πατέρα-γιος). Οι συγκρίσεις ανάμεσα σε αυτά τα δείγματα μας επιτρέπουν να ανιχνεύουμε τις εξελικτικές διεργασίες.

Αυτού του είδους η ανίχνευση είναι απαραίτητη. Κατ' αρχήν, γιατί στον τόπο μας δεν υπάρχει ακόμα το υπόβαθρο της οργανωμένης γνώσης των ψυχοκοινωνικών μας δεδομένων. Μας λείπει η απαιτούμενη πανεπιστημιακή παράδοση. Τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές δεν υπάρχουν ακόμα αυτοτελείς σπουδές Κοινωνιολογίας και Ψυχολογίας σε κανένα από τα πανεπιστήμιά μας. Οι κοινωνικοί μας επιστήμονες, σπουδασμένοι στο εξωτερικό, γυρίζουν πίσω εμποτισμένοι από πρότυπα άλλων κοινωνιών. Μεταφέρουν με καλή πίστη πρότυπα ζωής, αξίες, αντίληψη των κοινωνικών και οικογενειακών ρόλων όπως τα έζησαν και τα μελέτησαν στις χώρες όπου σπούδασαν. Επιπλέον, επανεντάσσονται στην ελληνική κοινωνία σε μία εποχή που τίποτα δεν έχει μείνει όρθιο. Με ξένα πρότυπα και αποσπασμένα τα ελληνικά, ο κίνδυνος του αποπροσανατολισμού είναι άμεσος.

Αλλά και ο κοινωνικός επιστήμονας που αποφασίζει να μελετήσει τέτοιου είδους θέματα δυσκολεύεται στην κατανόηση και στην αντικειμενική αξιολόγηση των διεργασιών που παρατηρεί, αφού ο ίδιος αποτελεί μέρος τους. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, η άμεση συνάφεια με το θέμα προσφέρει το πλεονέκτημα της συναισθηματι-

κής συμμετοχής που βοηθάει στη βαθύτερη κατανόησή του. Αυτό το πλεονέκτημα σε εμάς το πρόσφεραν όσοι μας άνοιξαν τα σπίτια τους και την καρδιά τους, ώστε να μπορέσουμε να καταλάβουμε τους ανθρώπους του τόπου μας: όσοι πήραν πρόθυμα μέρος στις έρευνες και όσοι ζήτησαν βοήθεια και δουλέψαμε μαζί. Είδα τον επώδυνο αγώνα τους για να διατηρήσουν την ψυχική τους ισορροπία και να χαράξουν την πορεία τους μέσα σε μία εποχή η οποία δεν τους προσφέρει «κανένα χάρτη και καμιά πυξίδα». Χωρίς αυτούς δε θα είχε γραφτεί τούτο το βιβλίο. Η συγγραφέας μοιάζει να είναι μία. Αλλά αυτοί που συνέβαλαν στο τελικό αποτέλεσμα είναι πάρα πολλοί.

Σ' εμένα το χάρτη και την πυξίδα μου τα πρόσφεραν οι δάσκαλοί μου, Γιώργος και Βάσω Βασιλείου. Μου έμαθαν ό,τι έχει ουσιαστική αξία στη ζωή. Πέρα από αυτό μου έδωσαν τις θεωρητικές και επιστημονικές κατευθύνσεις, γιατί εκείνοι υπήρξαν οι πρωτεργάτες της προσέγγισης που και εγώ ακολούθησα στη μελέτη της ελληνικής οικογένειας. Ως εκπαιδευόμενη και αργότερα ως συνεργάτης του Αθηναϊκού Κέντρου Μελέτης του Ανθρώπου γνώρισα ιδέες, μεθόδους, κυρίως όμως γνώρισα πολλούς επιστήμονες με τους οποίους συνεργάστηκα. Τους ευχαριστώ γιατί σφράγισαν την επιστημονική μου πορεία.

Στην εικοσάχρονη αυτή πορεία μου ήρθα σε επαφή με πολλούς Έλληνες συναδέλφους, που η δουλειά τους ήταν για μένα σημαντική πηγή, όπως η Μαριέλλα Δουμάνη, η Θάλεια Δραγώνα, η Μίνα Τοδούλου, η Βέτα Γάκου, ο Δημήτρης Γεώργας, η Μαρία Νασιάκου, η Άννα Ποταμιάνου, η Μυρτώ Νίλσεν.

Η δική μου ερευνητική προσπάθεια δε θα είχε ούτε την έκταση ούτε την ποιότητα που απέκτησε, χωρίς την ανιδιοτέλεια, την αφοσίωση και το επιστημονικό ενδιαφέρον των στενών συνεργατών μου, όπως της Μαλβίνας Τσουνάκη, της Τέσσας Πράττου, της Ρένας Κωνσταντάκη, της Τζίνας Μωράκη, της Μανουέλλας Πλατάκη, της Κατερίνας Παγιατάκη, της Βίβιαν Γρίβα, της Άννας Βουλγαράκη, της Αγλαΐας Κρητικού, της Εύης Ψάλτη, του Κώστα Συμιακάκη. Η καθημερινή και η στενή συνεργασία μαζί τους αποτελεί συνεχές κέντρισμα για ένα ζεστό ανθρώπινο πλαίσιο που κάνει τη δουλειά μας στο Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρώπινων Σχέσεων δημιουργική και μας δίνει την όρεξη και το κουράγιο να συνεχίσουμε.

Όλα όσα είχα καταλάβει για το τι γίνεται μέσα στις οικογένειές μας είχαν πια ωριμάσει μέσα μου, όταν αποφάσισα να τα δώσω στους άλλους με αυτό το βιβλίο. Έμοιαζε πολύ δύσκολο όμως να γράψω ό,τι είχα ζήσει έντονα και άμεσα, τόσο στην προσωπική μου ζωή όσο και μέσα από την επαγγελματική μου δραστηριότητα. Μόνο ένας άνθρωπος, με τον οποίο θα μπορούσα να μοιράζομαι όχι μόνο ιδέες αλλά και συγκινησιακά βιώματα, θα ήταν ο κατάλληλος να με βοηθήσει να δώσω τις ιδέες μου και τα συναισθήματά μου. Η στενή μου συνεργασία με την Ελένη Νίκα με έκανε να ξεπερνά καθημερινά τους ενδοιασμούς και τη δυσκολία να εκφράσω ό,τι βρισκόταν μέσα μου συγκεχυμένο. Η Ελένη με καθρέφτιζε με παραδοχή και ενθάρρυνση καθημερινά. Η δημοσιογραφική της πείρα με βοηθούσε συνεχώς, όχι μόνο στο ξεπέρασμα φραστικών δυσχερειών, αλλά και στην άμεση παρακολούθηση της απήχησης των ιδεών μου στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό.

Ο Άγγελος Νίκας, με την ευαίσθητη προσήλωσή του και τη βαθιά γνώση της ελληνικής γλώσσας, πρότεινε όρους και έκανε σημαντικές διορθώσεις, που έδωσαν στο κείμενο περισσότερη σαφήνεια και πλαστικότητα.

Το πιο δύσκολο είναι όμως να μιλήσω για εκείνους που, ακριβώς επειδή είναι πολύ κοντά, συνδέονται πιο στενά και πιο βαθιά με ό,τι έχω συνειδητοποιήσει για τις ανθρώπινες σχέσεις και την οικογένεια. Την ουσιαστικότερη ίσως και βαθύτερη γνώση για ό,τι αφορά τις οικογενειακές σχέσεις την κέρδισα μέσα από τα προσωπικά μου βιώματα ως κόρη, σύντροφος και μητέρα. Ο άνδρας μου μού συμπαραστάθηκε έμπρακτα σε όλη την επιστημονική και επαγγελματική μου πορεία, αλλά ειδικότερα σε αυτή τη δουλειά συνέβαλε ουσιαστικά, με την πολύτιμη γνώμη του σε ό,τι αφορούσε την οργάνωση και αξιολόγηση του υλικού μου. Πέρα όμως από αυτό, η κοινή θεωρητική μας εργασία, σε σχέση με τη λειτουργικότητα και δυσλειτουργικότητα των πολυεπίπεδων ζωντανών συστημάτων, αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η σύνθεση του υλικού.

Χάρης Κατάκη